

HAL
open science

Setkání s Francií

Jan Šebestík

► **To cite this version:**

Jan Šebestík. Setkání s Francií. Cahiers du CEFRES, 2004, Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích, 29, pp.79-93. halshs-01231792

HAL Id: halshs-01231792

<https://shs.hal.science/halshs-01231792>

Submitted on 20 Nov 2015

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Cahiers du CEFRES

N° 29, Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích
Pavla Horská, Martin Nodl, Antonín Kostlán (Ed.)

Jan ŠEBESTÍK
Setkání s Francií

Référence électronique / electronic reference :

Jan Šebestík, « Setkání s Francií », Cahiers du CEFRES. N° 29, Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích (ed. Pavla Horská, Martin Nodl, Antonín Kostlán).

Mis en ligne en / published on : mai 2010 / may 2010

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c29/sebestik_2003_setkani_s_francii.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

SETKÁNÍ S FRANCIÍ

JAN ŠEBESTÍK

Vzpomínání

Dovolíte-li, začal bych několika vzpomínkami na to, jak jsem se sžil s Francií. Přišel jsem do Francie roku 1957 (z Republiky se mi podařilo odejít roku 1956 a zůstal jsem rok v Německu). Nevěděl jsem, budu-li moci zůstat ve Francii, ale chtěl jsem studovat aspoň dvě léta na Sorboně a udělat si francouzské zkoušky. Po téměř dvouletém asistentování ve Filozofickém ústavu Slovenské Akademie věd, kam jsem se dostal díky Igoru Hrošovskému a snad i přímluvě Filkornově, jsem se znovu stal studentem. Za rok jsem se doučil francouzsky a obeznámil se s francouzskými poměry, druhý rok jsem dosáhl licence z filozofie. Filozofové měli také povinnou zkoušku ze sociologie a psychologie. K agregaci, té nejdůležitější a vrcholné francouzské zkoušce vůbec, jsem neměl přístup: byla vyhrazena pouze Francouzům, případně studentům z bývalých kolonií; chodil jsem alespoň na přednášky.

Tehdy už byly psychologie a sociologie samostatné discipliny, na filozofii nezávislé. Existovala už psychologická laboratoř, dělal se empirický výzkum sociologický s dotazníky, za kterým následovalo statistické zpracování. Na rozdíl od jiných zemí tehdy byly ve Francii duchovně discipliny – a do určité míry stále jsou – podstatně poznamenány filozofií, a to už díky filozofické výuce na střední škole. Naši profesori psychologie a sociologie (a nejen ti, i někteří významní francouzští vědci) všichni původně studovali filozofii a často o ní psali. To dává francouzskému vědeckému myšlení zvláštní ráz.

V psychologii byl tedy hlavním postavou vedle psychoanalyticky zaměřeného Lagache Fraisse, nástupce Piérona. Fraisse přednášel každý rok o něčem jiném a postupně se z toho skládala velká učebnice psychologie. Dělal jsem u něho zkoušku ze zvířecí psychologie. To byl vlastně obor psychologie, který mě vždycky nejvíce přitahoval: copak nejsme sami zvířata? Zvídavá vzpřímená zvířata, která vynalezla mluvený jazyk, téměř bezbranná zvířata, která si zvolila bránit se a nakonec i opanovat ostatní pomocí mozku, myšlením. Vždycky mě fascinovalo, kolik toho máme s ostatními zvířaty společného.

V sociologii vládly a soupeřily dvě velké osobnosti: Georges Gurvich a Raymon Aron. Rusové byli vůbec početně zastoupeni ve francouzské akademické obci. Filozof Jean Wahl je ruského původu (Bergson je ostatně původně židovský polský Bergsohn), s Jankélévitchem a Gurvitchem byli tedy

tři ruští Židé na Sorboně, Alexandre Koyré učil na Ecole Pratique des Hautes Etudes a Kojève (původně Koževnikov), vysoký úředník na ministerstvu zahraničí a sovětský špion, psal ve volných chvílích o řecké filozofii a o Hegelovi.

Gurvitch kombinoval pomocí svérázné ruské dialektiky fenomenologii, německou filozofii a francouzskou sociologii (Durkheim, Mauss). Vnesl do sociologie pojem totálního společenského jevu, a tím znemožnil marxistickou schematickou dichotomii základna-nadstavba.

Aron vydal roku 1954 své *Opium intelektuálů* a pokračoval v polemice se svým spolužákem z Ecole Normale Supérieure Sartrem. Koncem 50. let přednášel o problémech průmyslové společnosti a komentoval současnou francouzskou politickou krizi IV. republiky, která vyvrcholila de Gaullovým návratem k moci. Rozvíjel teze o konvergenci kapitalistického a socialistického systému, vyplývající z podmínek vývoje vyspělé průmyslové společnosti. Aron, představitel liberální pravice, byl do jisté míry jedním z duchovních otců revolty francouzských studentů na jaře 1968; čerpali z něho argumenty proti ortodoxním komunistům.

Atmosféra doby: marxismus a psychoanalýza

Šedesátá léta byla ve znamení marxismu a psychoanalýzy, ale Sartre, Merleau-Ponty, Camus a Aron o něm vedli spory už od konce druhé světové války.

V jedné z těchto prvních diskusí uvažuje Sartre o motivech, které mohou přivést někoho k tomu, aby se politicky angažoval (pro komunistickou stranu; jiná nepřichází v úvahu). Sartre nemá rád angažování synů buržoazie, které se rodí „z vnitřních konfliktů, z komplexů a z morálních aspirací. [...] Naopak, silně si přeju, aby přihlášení za člena bylo diktováno neosobními důvody jako je na příklad hlad (...) nebo strach a hněv, které zmítají anonymním davem.“¹

¹ JEAN-PAUL SARTRE, *Situations*, díl 4, Paris 1964, s. 8. Sartrův případ je těžko vysvětlitelný. Přestože ho komunisté zahrnovali urážkami svým svérázným nevybraným jazykem, objevil se roku 1952 na sjezdu Obránců míru ve Vídni na stejné tribuně jako Fadějev, který mu nedávno spílal do hyeny píšící na stroji a do šakala, obdařeného perem. Byl to nejostřejší rok stalinského teroru, rok procesu a popravení Slánského a jeho druhů a doba, kdy v Moskvě „odhalili“ spiknutí židovských lékařů, kteří prý usilovali o Stalinův život. Sartre tehdy také zjistil, že se ve Vídni hrály jeho *Špinavé ruce*, které měli komunisté ve velké nelásce. Udělal vše, co bylo v jeho silách, a dokázal představení zastavit. Navíc vyhlásil, že napříště se může jeho hra hrát pouze se svolením komunistické strany té které země. Nedokáží si jeho postoj vysvětlit jinak než

Při použití tohoto kritéria by ale všichni vůdcové a podvůdcové proletariátu propadli. Dále si Sartre nedovede představit, jaký vztek má proletář, kterému došlo, že byl hanebně podveden. Zároveň ale vystihl, že existuje rozdíl mezi proletářem a komunistickým intelektuálem „buržoazního původu“, aniž by si uvědomil, že ten se může projevit i při rozchodu s komunizmem. Intelektuál z komunismu vycouvá, rozpomene se na všechny své původní výhrady a námitky vůči komunismu (jeho výhrady se ostatně týkaly méně doktríny než metody) a vydělává si dále psaním jako předtím, jen píše jinam a jinak. Proletáři zůstává jen bezmocný vztek.

Mimo akademickou půdu ovládaly pole nejrůznější odstíny marxismu, jak teoreticky, tak prakticky, a na akademické půdě se studenti hrnuli na Althusserovy přednášky v Ecole Normale. Sartre vyhlásil marxismus za „nepřekonatelný obzor současného myšlení“, pravděpodobně nevěda, že Marx samotný považoval za takový horizont křesťanství. Ty různé verze marxismu nebyly nutně stalinské; často se jejich nositelé odvolávali k maoismu, k trockismu nebo ke „kritickému marxismu“ Gramsciho. Neortodoxní marxismus ovlivnil dějepiscectví, sociologii i literární vědu (Lucien Goldman). Aron přednášel o Marxově marxismu (pod tímto názvem právě vyšla jeho kniha). Lenina-filozofa uvedl Althusser zcela oficiálně na scénu přednáškou ve Filozofické společnosti. Spolu se svými žáky se pokusil vyložit Marxe pomocí Bachelardových a Canguilhemových tezí o převratech, přeryvech a zvratech v dějinách vědy a přeložit *Kapitál* do jazyka francouzského strukturalismu. Raymon Aron nazval toto počínání imaginární marxismus, ale on psal do *Figara*, na které by se žádný student nechtěl (nebo neodvážil) ani zdálky podívat, ne-li se ho dotknout. I mírně progresivní či spíš jako kolo s propíchnutou duší lavírující *Le Monde* byl v těch dobách v Ecole Normale Supérieure zakázanou četbou. Ti bývalí zakazovatelé mají dnes univerzitní katedry, rádi se ukazují v televizi a někteří z nich píšou i do *Figara*.

Co se týká Sartra filozofa, dopracoval se, jak píše jeden z autorů *Svědectví*, po mnohaletém studiu marxismu k úrovni okresního tajemníka komunistické strany. Sartre ale dobře věděl, jak to v Rusku vypadá, vždyť se málem oženil se sovětskou Ruskou, ale řekl: „Kdybych napsal, jak to vypadá v Sovětském svazu, příští den by to bylo ve *Figaru*.“ Jen hluchý a slepý mohl nevědět, jak to v Sovětském Svazu vypadá. Psal o tom jako jeden z prvních už Albert Londres v reportážích roku 1920, které však mohly vyjít knižně až roku 1993 (*V Rusku sovětů*) – tak pádná byla dobrovolná cenzura – a pak je to dlouhá řada knih,

tím, že chtěl otravovat buržoazii, jadrněji po francouzsku řečeno, „qu’il voulait les emmerder“.

např. Serge de Chessinova *V zemi rudého šilenství*, Gidův *Návrat ze Sovětského svazu a Retuše* k němu, Ciligovo *V zemi matoucí lži*, Kravčenkovo *Zvolil jsem svobodu* (na jeho procesu s *Les Lettres françaises* potvrdila jeho popis sovětského režimu i Margareta Buber-Neumannová, žena významného německého komunistického předáka, která poznala stalinské i Hitlerovy koncentráky) a mnoho jiných. Mezi tyto zprávy patří i pověstný Chruščovův tajný raport na sjezdu sovětské komunistické strany roku 1956, jehož existenci francouzská strana dlouho popírala. Skutečnou průrvu do legend o Sovětském svazu udělal až Solženicynův *Archipel Gulag*. Přesto všechno byl Sovětský svaz záštitou v „boji proti imperialismu“. Ještě dnes tento duch u politiků ve Francii přežívá přes zhroucení berlínské zdi, přes implozi sovětského impéria a dokumentaci o zločinech komunismu. Zcela nedávno odpovídali francouzští komunističtí funkcionáři na všetečné otázky poukazem na „kulturu lži ve francouzském dělnickém hnutí“. Nesmírně inteligentní a vzdělaní lidé četli a komentovali na univerzitě protestní spisy Lockovy, Voltairovy, Millovy a jiných proti cenzuře; studovali karteziánský a osvícenský princip kritiky, které se nesmí nic vyhnout, ba ani rozum sám. Nic naplat, „socialistická“ cenzura je v zájmu dělnické třídy. Kdo to na vlastní oči neviděl, nemůže pochopit, jak se mohli francouzští intelektuálové, umělci a vědci dobrovolně vzdát vlastního rozumu a poddat se porobě; a ten, kdo byl při tom, to vlastně také nechápe. Člověk je bytost věřivá a víra je imunizována vůči faktům. Ani inteligence, ani vzdělání nechrání proti – ostře řečeno – blbosti, *contre la connerie*. Žádné cizí svědectví nemůže přesvědčit toho, komu chybí osobní zkušenost. Ta je nenahraditelná.

Mladé přirozeně sovětský marxismus a režim moc nepřitahoval. Můj přítel Kostas Papaioannou v 60. letech napsal malou, ale průraznou knížku *Studená ideologie*, a těsně po sovětské invazi do Československa vydal antologii marxistických textů i s těmi nepravověrnými, tedy např. s texty Bernsteinovými, Kautského i s textem Dubčekovým. Kolem revue *Esprit* se ustavila neformální skupina mladých intelektuálů ze střední a východní Evropy, kterou organizoval Akos Ditroi, a v únoru 1968 jsme vydali číslo *L'Autre Europe – Druhá Evropa*. Dalo se z něho vyčíst, že v komunistických zemích – především v Československu – dojde k střetnutí reformních sil s konzervativci a snad i ke hluboké přeměně režimu. Bylo to vůbec poprvé, co se francouzské veřejnosti společně představili autoři, pocházející ze zemí sovětského bloku, kteří byli vychováni komunistickým režimem. Pierre Gremion o tomto důležitém čísle

psal a dnes se celým francouzským kontextem kritiky komunistických režimů znovu zabývá.²

Šedesátá léta jsou zlatým věkem psychoanalýzy. Fascinované publikum, především ženy, se tísnilo v posluchárně, aby se mohlo účastnit jakési parodie obřadu, kterému se říkalo Lacanův seminář. Mnozí přišli o několik hodin dřív a absolvovali předtím dvě nebo tři přednášky třeba o asyrských vykopávkách nebo o předložkách ve středověké španělštině, aby vůbec měli místo k sezení. Rozjely se magnetofony. Lacan sám toho napsal málo; co vydali jeho dcera a jeho zeť, jsou přepisy nahraných seminářů. Nepatřil k akademické obci, byl ve velké nemilosti u oficiální francouzské freudovské školy a často vyhoštěn, byl přinucen hledat čas od času novou instituci, která by mu poskytla útočiště. Kromě seminářů, které s univerzitní výukou neměly nic společného a které měly být průpravou pro budoucí psychoanalytiky jeho školy, žil Lacan jako velmi úspěšný a velmi drahý psychoanalytik, ke kterému chodily položit se na divan nemocné duše, neznámé i proslulé. Po finanční stránce je jeho škola dodnes velmi prosperující podnik.

Ve své teorii, lze-li to tak nazvat, kombinoval freudovské motivy se Saussurovou strukturální lingvistikou a s topologií. Jeho výstupy se nejspíš podobaly frašce, kterou by spolu sepsali Cagliostro s Hegelem. Nemohu nemyslet na Despinu z Mozartových *Così fan tutte*, přestrojenou za mága-zázračného lékaře, který probouzí dva „Albánce“ z mrtvých.

Maestro začal obvykle několika banalitami v nesrozumitelném žargonu, pak se na dlouho odmlčel a občas pronesl záhadnou a hlubokou sentenci. Jeho slovní hříčky a novotvary – těch je prý 746 – jsou tak spjaté s jazykem, že jsou nepřeložitelné. V posledních seminářích rozhazoval po publiku z papíru vyrobené boromejské uzly (měly sloužit jako topologický model), a tím dostával do varu hysterické publikum.

Viděno zvenčí, vypadal tedy Lacan jako hochštapler vysokého stylu (tak mi to řekl Quine, který s ním jednou večerel). Jeho pokusy o formalizaci psychoanalýzy vypadají jako absurdní dětská hra, ale mnozí matematici k němu byli kupodivu shovívaví, pravděpodobně svedeni ironií, s jakou zacházel s formálními symboly a s jakou častoval své publikum. Dvě ukázky: „předmět (malé) a“ je „privilegovaný předmět, vzešlý z nějaké původní separace, z jakéhosi sebezmrzačení, navedeného přístupem ke skutečnu“; $\square\lozen$ je „moment *fadingu* čili rozplývání subjektu, úzce spjatého se *Spaltung* neboli rozštěpením,

² Roku 1980 uspořádal Slovanský ústav konferenci o Masarykovi ke 130. výročí jeho narození; příspěvky vydali Vladimír Peška a Jacques Rupnik pod názvem *Masaryk Européen et humaniste*.

kteře subjekt podstupuje díky svému podřazení znamenajícímu [subordination au signifiant]“.

Skrývá se něco za tím histrionským vystupováním? Má to smysl hovořit o Lacanově teorii? U Lacana došlo k podstatnému interpretačnímu přesunu psychoanalytické teorie: nahradil energetické analogie a modely Freudovy modelem jazykovým. Jeho základní téze, *nevědomí je strukturováno jako jazyk*, ukazuje směr, kterým se ubírá jeho psychoanalytická teorie: všechno naše chování se odehrává v symbolické sféře a nevědomí je utajeným, šifrovaným vyjádřením našich přání a tužeb, je produkcí znamenajícího. Subjekt je založen na řádu znamenajícího. Saussurův pojem znamenajícího, *signifiant*, „akustický obraz“ či spíš „psychický otisk tohoto zvuku“ se v rukou Lacanových radikálně proměnil. Vztah mezi znamenajícím a znamenáným (t.j. pojmem) se uvolnil, takže tentýž zvukový úsek může mít jeden význam zřejmý (může vyjadřovat jeden výraz nebo jednu větu), ale různé významy skryté (několik šifrovaných výrazů nebo vět). Vnitřní vztahy jazykového vyjádření mohou rozhodovat i o prvcích a o členění věty, které jsou jen zdánlivě samozřejmě dány. Je úkolem psychoanalytika přivést pacienta k rozbití zdánlivého významu určitého vyjádření a nalezení nového smyslu.³ „Znamenající je jediným pánem.“ „Přesun znamenajícího určuje subjekty v jejich činech, v jejich určení a v jejich osudu, nehledě k jejich vrozeným vlohám a k tomu, co společensky nabyli.“ To je ale v ostrém protikladu s marxismem. V tomto smyslu interpretuje Lacan Freudovo nevědomí, které odlišuje od nevědomí romantického, vztahující se k archaické, primitivní, prvopočáteční vrstvě psyché. „To s tím nemá nic společného. Vidíme Freuda jako člověka, který se nepřestává potýkat s každým kouskem svého lingvistického materiálu, který dává do pohybu jeho členění.. Toto je Freud: jazykovědec.“ Rodíme se do jazyka a jazykové projevy, „řeč Druhé“, zařazuje subjekt do lidské společnosti.

V Lacanově teorii jde především o zkoumání vztahů mezi skutečným, symbolickou oblastí a oblastí imaginace, obrazotvorností, a velkou úlohu v nich hrají sexuálně-symbolické metafory jako kastrace, phallus a metafory jako „jméno-otcovo“, „matka jako nedostupná Druhá“.

³ Jeden můj přítel byl u nás se svou přítelkyní, která u něho vyvolávala reflex útěku, na prázdninách v Portugalsku. Vyprávěl nám všem sen, kde byla řeč o brazilských pralesech a o řece Lima. Přemýšlel jsem a přišel jsem na to, že *brésilien* znamená vlastně *briser liens*, tedy zlomit vazbu, že prales je francouzsky *forêt vierge*, tedy panenský les, a že řeka Lima, která teče vedle našeho letního domu, je Řeka zapomnění. Souhlasil s mým výkladem.

Ponechám povolanejším, aby rozhodli o vlastním obsahu Lacanových spekulací. Na rozdíl od Freuda, který si představoval psychoanalýzu jako teorii, jež by nakonec měla být potvrzena biologií, se Lacanova teorie vymyká experimentálnímu potvrzení nebo vyvracení. Jejím účelem je vhléd do hlubin lidské psyché a porozumění, které má pacient získat během psychoanalytické léčby, a tím se vyléčit. Lacanovo histrionské vystupování v jeho semináři je překryto obrazem ochraňujícího moudrého terapeuta, jehož dveře byly otevřeny všem ztoskotancům a kandidátům sebevraždy. Jak to píše jeden z jeho pacientů, „téměř žádný jiný analytik by se ani jednou neodvážil měřit se s výzvou, kterou představovaly takové bytosti určené pro smrt“, aby tím neposkrvnil svou vizitku úmrtím“.⁴

Filozofie a dějiny vědy

V 50.-70. letech existovaly ve Francii, tzn. v Paříži, v podstatě dvě pracoviště, která se věnovala této disciplině. Za prvé to byl Ústav pro dějiny vědy, 13 rue du Four, kde je dodnes, založený roku 1934 jako první instituce tohoto druhu a přičleněný k Sorboně. Bylo to především místo výuky. Druhým pracovištěm bylo oddělení Ecole Pratique des Hautes Etudes, dnešní Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, známá pod zkratkou EHESS. Toto oddělení bylo umístěno spolu se Střediskem syntézy v čísle 12 rue Colbert, hned za starou budovou Národní knihovny, ale přednášky se konaly i na Sorboně. Asi před deseti až patnácti lety se oddělení přestěhovalo do botanické Zahrady rostlin.

V 60. letech vedli oddělení Praktické školy René Taton, historik matematiky, a Otec Costabel z oratoriánského řádu, historik fyziky. Měl jsem ještě štěstí, že jsem mohl poslouchat přednášky Alexandra Koyrého, ze kterých vznikla jedna ze základních knih historiografie vědy, *Od uzavřeného světa po nekonečný vesmír*. Jednou jsem tam zavedl francouzského kolegu, který připravoval agregaci: nevěřil svým uším, o jak zajímavých a důležitých věcech tam byla řeč, o kterých během svého studia nikdy neslyšel. Koyré tehdy rozdělil svůj čas mezi pařížskou Ecole Pratique a princetonským Ústavem pro pokročilá studia.

Taton a Costabel napsali řadu detailních studií k dějinám klasické vědy 17.-19. století, především francouzské, od Descarta po Cauchyho. Tatonova práce o Desargovi je dodnes klasickým zdrojem poznání zakladatele projektivní geometrie a stále třeba meditovat nad Costabelovými stručnými, ale hutnými studii (některé jsou shrnuty v jeho knížce o Descartovi). Oba kladli důraz na

⁴ PIERRE REY, *Une saison chez Lacan*, Paris 1989, s. 81.

analýzu textů a na podrobné studium pramenů, především korespondence vědců, která byla tak důležitá v období klasické vědy. O tom svědčí také ročníky *Revue d'Histoire des Sciences* zaplněné neznámými dokumenty, které pomáhají do detailů dokreslovat obraz vzniku a růstu moderní vědy.

Situace byla poněkud jiná na Ústavu pro dějiny vědy. Ve skutečnosti byl Ústav orientován také na výzkum, měl své doktoranty a postdoktoranty, většinou cizince, protože dějiny vědy nepatřily do běžného programu univerzitního studia.

Před druhou světovou válkou byl Ústav pro dějiny vědy velmi živým a činným střediskem vědecké a filozofické práce, o čemž svědčí první ročníky sborníku *Thales*. Za války a po válce byl ředitelem Ústavu pro dějiny vědy Gaston Bachelard, posluchačů bylo málo a mezinárodní styky dlouho žádné a i později velmi omezené. Za ředitelování Georgese Canguilhema (1955-1972) ústav ožil. Canguilhem, filozof a doktor medicíny, vnesl do francouzské filozofie vědy, která utrpěla nacistickou okupací,⁵ nového ducha. Koncem 50. let a během následujícího desetiletí byl ústřední postavou francouzské filozofie a jeho seminář byl školou, kterou prošli téměř všichni francouzští filozofové, kteří se zajímali o epistemologii a filozofii vědy.⁶ Pokračoval v tradicích francouzské filozofie vědy poznamenané především jménem Bachelardovým, ke kterému se vždycky hlásil.

Na rozdíl od Tatonovy koncepce, byly pro Canguilhema dějiny vědy a techniky filozofickou disciplínou, vlastně jakousi epistemologickou laboratoří. Pro sebe bych dodal, aniž bych se snad zpronevěřil jeho myšlenkám, že dějiny vědy a techniky, dějiny lidského zmocňování a přetváření světa, jsou nejvlastnější náplní dějin vůbec, a nemohu než se divit, jak malou pozornost jim věnuje běžná historiografie a výuka dějin, mnohem více soustředěná na politické epifenomeny, které překrývají hlubinný vývoj lidské společnosti.

Pro Canguilhema a jeho školu nejsou dějiny vědy ani sbírkou dávno překomaných kuriozit, ani souborem životopisů vědců, ba ani katalogem objevů, i když znalost dvou posledních je nutnou podmínkou rozboru vědecké práce samé. Dějiny vědy jsou pro něho především pojmovou analýzou, rozbořením

⁵ Jean Cavailles, filozof matematiky a logiky a jeden z hlavních členů Hnutí odporu, byl popraven nacisty roku 1944, stejně jako jeho přítel Albert Lautman, Hélène Metzgerová, historička chemie, zahynula pravděpodobně v Osvětimi. Několik jiných, méně známých, potkal podobný osud.

⁶ Podrobnější zprávu o Canguilhemově semináři lze najít v knize *Mezi řádky – Jiřímu Pecharovi k 70. narozeninám – Entre les lignes*, Praha 1999, s. 175-185.

tvorby pojmů, jejich funkce při výstavbě vědeckých teorií, jejich postupného upřesňování i jejich mezí. Canguilhem věnuje pozornost variaci a přenášení pojmů z jedné disciplíny do druhé i změnám, které přitom doznávají. Příkladem je jeho vlastní kniha o vývoji pojmu reflexu.

Druhý důležitý moment Canguilhemova pojetí je moment hodnotící. Každé vědění je zároveň soud o minulém vědění a minulé vědění má pro nás smysl jen vztahem k současné vědě. To, co dnes víme, vrhá světlo na celou minulost, a proto vlastně každý důležitý vědecký objev přináší nové hodnocení minulé vědy, hodnocení, které přesazuje rozdělení světla a stínů a odhaluje netušené možnosti v nedokonalých náběžích starých autorů.

Velkou pozornost věnoval Canguilhem a jeho škola zvrátům a revolucím ve vývoji věd. Tuto myšlenku lze najít už u Kanta a u Comta a francouzská epistemologie a historiografie vědy, především Bachelard, ji uplatňovala několik desetiletí před Kuhnovou knihou o struktuře vědeckých revolucí. Jak nám Canguilhem řekl, když vyšly Popperovy a Kuhnovy knihy francouzsky, francouzská epistemologie dospěla ke stejným názorům už dávno před nimi. Ostatně Popper a hlavně Kuhn jsou poplatní Duhemovi, Poincarému a celé řadě francouzských epistemologů. Pojem falzifikovatelnosti jako vymezující podmínka vědeckých teorií se nachází jako samozřejmost u Brunschvicga.

Z Canguilhemovy školy vzešlo mnoho významných současných francouzských filozofů. Připomenu ze známých jen Michela Foucaulta, který začínal studii o klinické psychologii a vypracoval pak svou vlastní teorii historie vědy inspirovanou Nietzsche, dále Michela Serresa a z méně známých Jacquesa Picquemala, autora studií z dějin medicíny a biologie (jedna z nich pojednává o Mendlovi) a mého velkého přítele Jacquesa Guillerma, historika chemie a historika umění, který spojil tyto dva obory v důležité knize *Atelier času* (1964) o přeměnách uměleckých děl, ať jsou jejich příčiny chemické, ideologické, teologické či změna vkusu nebo nazírání. Spolu jsme napsali delší práci o *Začátcích technologie* (Thales 12/1966-1968), která vzešla z Canguilhemova tříletého semináře. Přestože je poznačena mírnými stylistickými výstřednostmi 60. let, je dost typická pro jeho školu: pokusili jsme se vystopovat původ slova a zrod pojmu technologie, její ustavení jako vědecké disciplíny koncem 18. století v Německu a její neúspěch či spíš přetvoření v řadu aplikací jednotlivých věd, k čemuž došlo na francouzské Polytechnice.

Po Canguilhemovi převzala vedení ústavu Bachelardova dcera Suzanne, autorka fenomenologické studie o matematické fyzice *Vědomí racionality* a velkého komentáře o Husserlově *Fomální a transcendentální logice*, kterou také přeložila. Dala ústavu novou orientaci, především na dějiny logiky (u ní jsem

také připravoval svou práci o Bolzanovi), a dnes je ústav jedním z nejdůležitějších světových středisek filozofie logiky a kognitivních věd.

Začátkem 70. let se dějiny vědy rozvětvily, vznikaly nové instituce v rámci CNRS a EHESS a píše se nová kapitola francouzské historiografie vědy a techniky. Po anglickém vzoru začali i Francouzi studovat sociologické dějiny vědy. Na EHESS přednáší můj kolega François Sigaut i o dějinách polnohospodářství. Není dnes oboru dějin věd, který by ve Francii, především v Paříži, nebyl zastoupen.

Československo-francouzské vztahy v 60. letech

Od začátku 60. let, hlavně od roku 1964, začali přicházet do Paříže i čeští historici vědy: profesor Kruta z Brna přednášel v Paláci objevů a přišel dvakrát za Canguilhemem na ústav. Přinesl mi přitom českou bolzanovskou literaturu. Prostřednictvím Reného Tatona jsem byl ve styku s pražským matematikem prof. Rychlíkem, který mi po něm posílal své práce. Tehdejší ředitel pražského Ústavu pro dějiny přírodních věd Lubomír Nový přednášel na Poincarého ústavu o dějinách algebry. Rovněž Zdeněk Horský mohl v 60. letech přijet do Paříže a diskutovali jsme spolu o dějinách astronomie a o metodologických problémech historiografie vědy.

Kdo tehdy nepřijel do Paříže! Setkal jsem se s Holdošem a s Vavrem Hajdů, na delším pobytu byli v Paříži mí častí návštěvníci výtvarníci Jiří Načeradský a Karel Theimer. Přijížděli přátelé: z Bratislavy romanista a historik Antonín Vantuch, historik umění Karel Kahoun, filmař Edo Grečner, má učitelka francouzštiny, romanistka Vilma Forgáčová, a malířka Irena Tarasová, z Prahy psycholog Jiří Diamant, literární vědci manželé Hamanovi, sochař Stanislav Hanzík a mnoho jiných. Někteří z nich se odvážili podívat se do redakce *Svědectví* a promluvit si s Pavlem Tigridem.

V létě 1968 se konal v Paříži velký mezinárodní kongres dějin vědy a techniky, na který přijela nejen početná československá delegace, ale i prof. Hujer, odborník na kosmologii, ze Spojených Států. Uprostřed kongresového jednání přišla zpráva o sovětské invazi do Československa, která vzbudila obrovský rozruch. Mělo se rozhodnout, kde se bude konat příští kongres a měla to být Moskva. Dlouho jsem o tom mluvil s Canguilhemem a dosáhl jsem alespoň toho, že z jeho popudu se francouzská delegace zdržela hlasování, a pak to snad udělaly i jiné. Nedělal jsem si velké iluze o konečném výsledku, ale bylo to alespoň jakési protestní gesto.

V říjnu 1968 jsem konečně po dvanácti letech mohl navštívit Československo, kde jsem strávil měsíc a navštívil mimo jiné i Ústav pro dějiny vědy a své původní pracoviště, Filozofický ústav Slovenské Akademie věd v Bratislavě (o své návštěvě republiky jsem napsal článek do revue *Esprit*). Přišel jsem také na Patočkovu přednášku k padesátému výročí Československé republiky. Všude mě velmi mile přijali, dokonce i ti, kteří za mých mladých let byli skálopevní leninisté věrní straně.

Tak asi do dubna 1969 stále přijížděli a chodili za mnou přátelé a známí i neznámí a můj jednopokojový byt se proměnil v noclehárnu, kde spalo někdy třeba patnáct lidí. Jednou se jich sešlo asi dvacet a poslouchali jsme přenos toho proslulého hokejového zápasu Československa proti Sovětskému svazu. Všichni byli radostí bez sebe, když to Československo vyhrálo, jen Josef Smolka a já jsme se moc neradovali: tušili jsme, že tím Pražské jaro končí, a měli jsme bohužel pravdu. Dubček byl vyměněn Husákem, brzo se uzavřely československé hranice a pak už jen přicházely zprávy o prověrkách, čistkách, o různých zákazech a o vyhazování z práce. Na Slovensku byla situace trochu mírnější, a tak se stalo, že za mnou mohl v roce 1972 přijet Igor Hrušovský, který asi předtím nebyl moc spokojen s mým nečekaným odchodem na Západ. Až asi od poloviny 80. let zase začali Češi a Slováci jezdit do Francie: po jedné z mých přednášek na Ecole Normale Supérieure se ke mně přihlásil kolega František Novosád z bratislavské Filozofické fakulty. S některými, např. s prof. Ladislavem Tondlem, jsem se před pádem komunismu mohl setkat jen na týdenních konferencích v Dubrovniku, který byl tehdy asi jediné místo na světě, kde mohli svobodně diskutovat filozofové a vědci ze Západu i z Východu.